

Sayı : 13

Sene : 1983 - 1987

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Prof. Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU
HATIRA SAYISI

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

BİNBAŞI İSMÂİL HAKKI BEY'İN KÂŞGAR'A DÂİR ESERİ

Yusuf Halaçoğlu

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin Orta Asya Türk Hanlıkları ile münâsebetleri çok eski tarihlere dayanmaktadır¹. Bu münâsebetler, başlangıçta, şîliği resmî mezheb hâline getiren Safevî İran'a karşı dinî bir ittifak teşkili düşüncesinden doğarken², XVI. asırdan sonra, Rusya'nın Türkistan'da yayılma siyâseti karşısında buradaki Türk Devletlerinin yardım talepleri sebebiyle diplomatik sahaya yönelmiştir³. Bu diplomatik ilişkiler, İmparatorluğun son zamanlarına kadar devam etmiş ve Osmanlı Devleti, Rus yayılmasına karşı fiilî bir müdâhalede bulunamamışsa da, hanlıklara silâh ve askerî uzman göndererek muâvenetde bulunmuştur⁴. Nitekim, Kâşgar hâkimi Yâkub Han'ın isteği üzerine, 1291 (1874) yılında böyle bir yardım gerçekleşmiş⁵ ve Osmanlı belgelerinden öğrendiğimize göre, bu tarihte Kâşgar'a, istihkâm subayı Ali Kâzım Bey, piyâde subayı Mehmed Yusuf Bey, suvarî zâbiti Çerkes Yusuf Bey ve topçu zâbiti İsmâil Hakkı Bey ile dört emekli subay, Enderun'dan Murad Efendi'nin başkanlığında bir heyet hâlinde gönderilmiştir⁶.

1 İlk münâsebetler XVI. asır başlarında Özbeklerle başlamıştır (Bk. Mehmet Saray, *Rus işgali devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyâsî münâsebetler*, İstanbul 1984, s. 4).

2, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 5489'dan naklen, M. Saray, *Aynı eser*, s. 5.

3 H. İnalcık, «Osmanlı-Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü, 1569», *Belleten*, XII/46 (Ankara 1948), 351; Akdes N. Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, s. 65; Ayr. bk. M. Saray, «Rusya'nın Asya'da yayılması», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11 (İstanbul 1981), 280-281.

4 Bk. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-i Hakikat*, İsmet Miroğlu sâdeleştirmesi, İstanbul 1983, s. 317.

5 Bk. BA, Yıldız Tasnifi, Kısım 33, Evrak 1279, Zarf 73, Karton 91; M. Celâleddin Paşa, *Aynı eser*, s. 317.

6 Bk. İrade Dâhiliye, nu. 49426'dan naklen, M. Saray, «1874'de Kâşgar'a

Bu diplomatik münâsebetler ve yardımlarla ilgili, arşivlerimizde kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı yayımlanmış olup, ayrıca bu konu ile alâkalı bir takım araştırma da mevcuttur⁷. Yine Kâşgar'a gidenlerden topçu zâbiti İsmâil Hakkı Bey de, Kâşgar ahvâline dâir, şahidi olduğu hâdiseleri ihtivâ eden bir eser kaleme almıştır ki, İsmâil Hakkı Bey, bu hâdiseleri şifahî olarak Mehmed Âtîf Efendi'ye de aktarmıştır⁸. Bu sebeple Mehmed Âtîf, *Kâşgar Tarihi* adlı eserinde, İsmâil Hakkı Bey'den de bahsetmektedir. İsmâil Hakkı Bey, Mehmed Âtîf'm belirttiğine göre Kâşgar ordusunun yetiştirilmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur⁹. Yine aynı müellif, İsmâil Hakkı Bey'i, genç ve yakışıklı, iyi giyinen, sert bir subay olarak tanıtmaktadır. Bu özellikleri dolyısıyle de Yâkub Han'ın teveccühünü kazanan İsmâil Hakkı Bey bilhassa Kâşgar'da topçu birliğinin eğitiminde büyük rol oynamıştır¹⁰. Onun, İstanbul'a dönüşünden sonra binbaşı rütbesiyle Harbiyye idâdîsi resim hocalığına tâyin olduğunu ise, bizzat kendi eserinden öğrenmekteyiz¹¹.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İsmâil Hakkı Bey'in kaleme aldığı Kâşgar'a dâir eseriyle Mehmed Âtîf Efendi'nin eserinin bir bö-

gönderilen Türk Subayları», *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2 (Ankara 1979-1983), 246. İsmâil Hakkı Bey ise, maiyyetinde bulunanları : Topçu kolağası Ali Ağa, Piyâde kolağası Yusuf Cemil Efendi, Mülkiye memurlarından Zaman Bey, Tophâne-i Âmire ustalarından Tüfekci Hacı Mehmed Efendi, kapsül eczâsı ustası Hacı İsmâil Efendi ile oğlu Mehmed Efendi olarak belirtmektedir. Bunlardan başka, ayrıca, Kâşgar'da bulunan istihkâm yüzbaşısı Kâzım Bey ve Tophâne fabrikası yüzbaşısı Ali Efendi'den de bahsetmektedir. (Bk. Aşağıda, s. 455). Kâşgar'a gidenler hakkında kısa bilgi için ayrıca bk. Mehmed Âtîf, *Kâşgar Tarihi*, İstanbul 1300, s. 383.

7 Meselâ bk. Özcan Mert, «Buharâ Emirliği elçisi Muhammed Parsa Efendi'nin İstanbul'daki diplomatik faaliyetleri (1867-1869)», *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2 (Ankara 1976), 93-120; Abdullah Yaman, «Kâşgar İslâm Devleti nasıl parçalandı?», *Doğu Türkistan'ın Sesi*, I/4 (İstanbul 1984), 50-51; M. Saray, *Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyâsi münâsebetler*, İstanbul 1984; *Türkistan Türkleri, Rus ve Çin idâresinde yaşayan Türklerin Millî mücadele tarihleri*, İstanbul 1984; «Rusya'nın Asya'da yayılması», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11 (İstanbul 1981), 279-302; «1874'de Kâşgar'a gönderilen Türk Subayları», s. 244-251.

8 Bk. Mehmed Âtîf, *Aynı eser*, s. 391.

9 Mehmed Âtîf, *Aynı eser*, s. 392-393.

10 Mehmed Âtîf, *Aynı eser*, s. 400-401.

11 Bk. Aşağıda, s. 458.

lümü (s. 432-458) tarihî hâdiseler bakımından aynı dönemi ihtivâ ediyor. Nitekim Mehmed Âtîf, eserinde, İsmâil Hakkı Bey'le daha sonra Erzurum istihkâmına memûr Kol Ağası olan Ali Kâzım Efendi'den, Kâşgar'da bulundukları müddet zarfında şâhid oldukları hâdiseler hakkında şifahî olarak bilgi edindiğini ve tarihine kaydettiğini bildiriyor¹². Gerçekten de İsmâil Hakkı Bey'in eserinin 52. sahifesinde «*Kâşgar'ın istikbâli hakkında mutâlaam*» başlığını taşıyan kısım, Mehmed Âtîf'da da aynı başlık altında (s. 458-460); yine İsmâil Hakkı Bey'in 57. sahifedeki «*İlâve*» olarak kaydettiği parça, Mehmed Âtîf'm eserinde aynı başlıkla (s. 460-461) pek cüz'î farklarla aynen ictibas olunmuştur. Âtîf Efendi, muhtemelen bu ictibâsı, ya İ. Hakkı Bey'in hükûmete sunduğu bir raporda veya kendisine verdiği yazılı notdan naklen yapmıştır. Metnin diğer kısımları ise hâdiselerin ele alınışı ve uslûb açısından birbirini tamamlar niteliktedir. Öyle anlaşıyor ki, İsmâil Hakkı Bey, Mehmed Âtîf'ın eserinde kaydetmediği hususları ele almıştır.

Eserinin başında Kâşgar'a dâir etnoğrafik ve coğrafî bilgiler veren İsmâil Hakkı Bey (s. 4-7), daha sonra, gönderilişlerinin sebebini ve Kâşgar'a gidişlerinde tâkib ettikleri güzergâhı anlatıyor (s. 7-12). Bunun akabinde ise Kâşgar'a varışlarından itibaren vukû bulan hâdiseler hakkında bilgi vermiştir (s. 12-46). Nitekim, risâlede Yâkub Han'ın vefâtından sonra, Hak-Kulu Bey, Hakîm Han ve Bey-Kulu Bey'in hanlık için birbirleriyle mücâdelelerini anlatmaktadır. Bey-Kulu Bey'in idâreyi ele geçirmesinden sonra ise, Kâşgar şehirlerini yeniden zabtı ve bu arada Hotan vâlisi Niyaz Bey'le olan anlaşmazlığı hakkında açıklama yapıyor. Ancak bu mücâdeleler sonunda Kâşgar ordusunun zayıf düşmesinin çinlilerin işine yaradığını ve Kâşgar'ı ele geçirdiklerini, kendilerinin ise Kâşgar'ı terk ile İstanbul'a döndükleri kaydedilmektedir.

İsmâil Hakkı Bey, ayrıca, Kâşgar ordusu, dolayısıyla süvarî, piyâde ve topçu birlikleri hakkında ise gayet mühim açıklamalarda bulunmuştur (s. 46-52). İsmâil Hakkı Bey, Kâşgar ordusunun en önemli sınıfının süvârî birliği olduğunu; askerın silâhının ise bir ve iki namlulu, kapsüllü ve fitilli tüfeklerden meydana geldiğini, ayrıca süvârilerde kılıç da bulunduğunu bildirmektedir. Bâzısı sarıklı, bâ-

12 Bk. *Kâşgar Tarihi*, s. 391.

zısı kalpaklı olan askerin, elbiselerinin ise, yine, birbirine uymadığını yazıyor. Harb oyunlarının yaygın olduğunu bildirdiği Kâşgar ordusunun, her yıl «*Görün*» tâbir olunan yoklamaya tâbi tutulduğunu ve yine bu arada «*Yete*» veya «*havâlenâme*» adıyla yıllık giderlerinin karşılandığını da bu kısımda kaydetmiştir. Eserin son kısmında ise daha önce de belirttiğimiz gibi, Kâşgar'ın istikbâli hakkındaki mütâlâalarını ve dönüşünden sonra meydana gelen hâdiseleri «*İlave*» başlığı altında vermektedir (s. 52-60).

Müellif nüshası olduğunu tahmin ettiğimiz İsmâil Hakkı Bey'in risâlesi, Kâşgar'ın 1290-1295 (1873-1878) yılları hâdiselerine âid olup, rik'a ile yazılmış 12 satırlı 60 sahifeden ibâretedir. Eserde müellif ismini belirtmemiştir; bununla birlikte, yazar, Kâşgar'da yaptıkları işlerin Yâkub Han tarafından ne kadar takdir edildiğinin, Mehmed Âtîf'in *Kâşgar Tarihi*'nde de kayıtlı olduğunu bildirmektedir (s. 12)¹³. Nitekim Mehmed Âtîf, Kâşgar ordusunun yetiştirilmesinde önemli roller oynadığını bildirdiği topçu zâbiti İsmâil Hakkı Bey'den bahsediyor¹⁴. Ayrıca, Kâşgar dönüşü binbaşı rütbesiyle «*Tıbbiye*» (belkide tertib hatası!?) îdâdisi resim hocası olduğu şeklindeki ifâdesi ile risâle yazarının, Kâşgar dönüşü binbaşı rütbesiyle Harbiyye îdâdisinde resim hocası olduğu şeklindeki kaydı birbirine uymaktadır¹⁵. Böylece risâle yazarının, Binbaşı İsmâil Hakkı Bey olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yazmada sahifelerin yer yer birbirine yapışmış olması dolayısıyla, bâzı kelimeler okunamamıştır. Bununla birlikte bu tür kelimelerden bâzıları ise, yakın bir tahminle okunmaya çalışılmış ve bunlar köşeli parantez içinde italik olarak verilmiştir. Ayrıca, metne bir açıklık getirmesi için, eserde geçen yer isimleri bir haritada gösterilmiş, yine örnek olmak üzere metinden birkaç sahife fotokopi de sona eklenmiştir.

13 Bu kayıt, İsmâil Hakkı Bey'in, risâlesini, Mehmed Âtîf'in eserini telifinden daha sonra kaleme aldığını ortaya çıkarmaktadır.

14 *Kâşgar Tarihi*, s. 391.

15 Bk. *Aynı eser*, s. 391; krş. Aşağıda, s. 458.

KÂŞGAR'IN AHVÂL-İ ASKERİYYE VE AVÂ'ID-İ SÂİRESİNE DÂİR MA'LÛMÂT

Cenâb-ı kâdir-i mutlak şevketlü azametlü Pâdişâh-ı âlempenâh ve şehinşâh-ı ma'delet-iktinâh efendimiz hazretlerini ilâ ahirü'd-devrân serîr-i şevket-masîr-i mülûkânelerinde kâmbîn ü kâmrân ve a'dây-ı bed-hâhını tâbut ve perîşân eylesün. Amin.

Kâşgar kıt'ası şimâlen Sibiryâ ve Rusların Çinlilerden (çinliler elinden) zabt eylediği Kulça (=Kulca) ve bir mikdâr Hokand ve cenûben Hindistan ve Afganistan ve bir mikdâr Çin ve şarken yine Çin ve garben Türkistan ya'ni Buhara ve Harezmi ve Mâyerâü'n-nehr ile mahdûddur (3a/5). Kıt'a-i mezkûrenin şimâl-i şarkîden garb-ı cenûbîye doğru olan tûlû seksen dört ve şimâlen cenûba doğru olan arzı dahi otuzsekiz günlük mesâfedir. Kâşgar kıt'atında bulunan şehirlerin herbiri ayrı ayrı ikişer şehirden ibârettdir; ya'ni bir isimde iki şehir vardır. Meselâ Aksu denildiği vakit bu isimde bir şehir değil, ayrı ayrı iki şehir anlaşılmalıdır. Oralarda böyle bir isimde yâd olunan iki şehri yekdiğerinden tefrîk için birisine eski ve diğesine yeni derler. İşbu şehirlerden eski şehrinde ehl-i islâm ve yeni şehrinde çinliler mütemekkindir. Yeni şehirler çinlilerin mahall-i iskânları olduğu ve bâ-husûs Çin hükûmeti ve asâkiri anlarda bulunduğu için ezher cihet eski şehirlerde fâ'ıktır ve bu şehirlerin etrâfı divar ile (3b/6) muhatdır. Kal'aların divarları gayet sağlam toprak ile yapılmıştır ki, irtifâ'ı onsekiz ilâ yirmi arşun ve arzı sekiz-on arşundur. Kâşgar kıt'asının ekser mahallinde Çağatayîler mutavattın ve şimâl-i şarkî topraklarında ekseriyyet ile Durganîler (= Dunganî)* mütemekkindir. Kıt'a-i mezkûrenin asıl yerli ahâlisi işbu iki kabîle olup hâricden Yâkub Han zamanında dâhil olanlar ile oranın ahâlisi tekessür etmiştir. Muahharen dâhil olan çinlilerden başka umûmen müslüman, fakat mezheb ikidir. Çağatayîler hanefî, Durganîler şâfiî mezhebin-

* Mehmed Âtîf'da da Durganî olarak kaydedilen bu kelime Döngenîler de denilen müslüman çinlilere verilen isimdir.

dedirler. Kıt'a-i mezkûrede bulunan başlıca kabâ'il Çağatayî, Dur-ganî, Dulakiste (دولاكسته), Kırgız, Kıpçak, Kalhan, Lobgöllü, Çin-liden başka Türkistan ve Hindistan ve Afganistan'dan dahi bir hayli âdem dâhil olarak yerlilere karışmış ve oranın (4a/7) ahâlisinden ma'dûd olmuşlardır. Bu kıt'ada mütemekkin akvâm-ı muhtelifenin mecmû'u dört milyon kadar nüfustur. Yâkub Han ol mikdâr nüfus üzerine bir hayli [müddet] icrây-ı hükûmet etmiş idi. Kıt'a-i mezkûrenin vüs'atine nazaran nüfusun akalliyeti, asırlarca devam eden ihtilâlden ve muhârebâtdan ve arasına ihtiyâr olunan muhâceretden, pekçok âdem telef ve zâyi' olmaklığından neş'et etmekle, fî yevminâ hâzâ çok mahaller (hâlî) ani'l-ahâlidir.

KÂŞGAR'IN AHVÂLÎ

Kâşgar hıttâ-i ba'idesinde bulunan yüzbinlerce ehl-i islâmın mezâlim-i tâkat-sûz-i çiniyyeden bîzâr olması hasebiyle ref'-i livây-ı ihtilâl ederek Hotan ve Yarkend, Aksu ve Kuçar beldelerinde birer hükûmât-ı islâmiyyenin teşekkül etmesiyle nefis-i Kâşgar'm (4b/8) şehrinde mütemekkin olan asâkir-i çiniyye hemcinslerinin ihtilâl es-nâsında dūçâr oldukları dâm-ı helâke kendülerinin dahi giriftâr ol-masmdan diğer şehirlerde iş'âl olunan [nâ'ire-i] ihtilâlin Kâşgar'da dahi şerâre-bâş olmasıyla süyûf-ı [İslâmiyye] elinde fedây-ı ser ü cân eylemelerinden ziyâdesiyle havf-nâk olup [ol bâbda] tehlike-i melhuzayı kable'l-vukû' ref' ü def' etmek üzere «a'mâl-i letâ'ifü'l-hiyel» vâdisine giderek ehl-i islâmın ellerindeki eslihayı bir takrîb ile topladıktan sonra bir gece bağteten üzerlerine hücum etmekle nice nüfûs-ı islâmiyyeyi tu'me-i şemşîr gadr ü hıyânet eylemişlerdir.

Bu def'a müte'essife Kâşgar etrâfında bulunan Kırgızlardan bir tâifenin beyi olan Sıddîk Bey'e vâsıl olmağla (5a/9) mîr-i mumâileyh Kâşgar'a gelerek şehri zabt ile ahz-ı intikam ve ahâlinin seyyidleri sevdiğini bildiği ve kendisinin hükûmet edemeyeceğini anladığı ci-hetle Hokand'dan celb eylediği Büzürk Han nâm zâtı ik'âd-ı makâm-ı hükûmet ve hakkında hürmet etmiyor ise de Büzürk Han'ın idâre-i zimâm-ı hükûmete pek de liyakati olmamak mülâbesesiyle Hokand'dan kendisiyle gelen asâkir miyânında olup ümerâdan bulunan Yâ-kub Bey'e terk-i hükûmet ve emâret eylemiş ve mîr-i mumâileyh ise

elhak vuku'a gelen kâffe-i muhârebâtta nâ'il-i galeyân-ı azîme olmuşdur.

Havâli-i mezkûrede ehl-i islâmın doğrudan doğruya hilâfet-i seniyyeye müteveccihen mazhar-ı muzafferiyet ve terakkî oldukları vâsıl-ı sem'-i hümayûn-ı cenâb-ı padişâhî olması ve ale'l-husûs (5b/-10) mîr-i mumâileyhin sefir-i mahsûsu olan Yâkub Bey vasıtasıyla bin ikiyüz seksen dokuz (1289) senesinde der-bâr-ı şevket-karârâ arz-ı tâbi'iyet ve ubûdiyyet eylemesi üzerine bâ-irâde-i şâhâne Kâşgar müslümanlarına bir mu'âvenet-i mâddiyye vü ma'neviyye olmak üzere sefir-i mîr-i mumâileyhle vâfir hedâyây-ı seniyye ve esliha-i nefise-i nâriyye ve bunların isti'mali ve fûnûn-ı harbiyyede icâb eden harekâtı ta'lîm için dahi mu'alliminden me'mûrîn-i kâfiye ba's u inhâc buyurulduğu sırada kulları dahi rûz-merre-i sâdıkadan ve bendegân-ı sadâkat-nişân-ı saltanat-ı seniyyeden olduğum hâlde İstanbul'dan hareketle İskenderiyye ve Mısır'a azîmet ve Hidîviyet-i Mısriyye tarafından mazhar-ı hürmet ve riâyet olup oradân da Süveyş ve Bombay ve Lahor ve Keşmir ve Tibet şehirlerine uğrayarak ve (6a/11) Hindistan'da müddet (ez-müddet) ikâmetimiz zarfında fevkalâde riâyete nâil olarak mutayyebü'l-hâl oluşumuz ahâlî-i mezkûrenin makâm-ı hilâfet-i kübrâyâ olan ihtirâmât-ı kalbiyye ve fevkalâdelerinden neş'et etdiğini, ayn-ı mesarr u mefharetle görüp mefrûzu uhde-i ubûdiyetimiz olan du'ây-ı bi'l-hayr-ı mülûkâne ile tartîb-i zebân eyleyerek Himalaya Dağları'nı aşdığımızda, Şehidullah Mezarı (Mezâr-ı şerîf) nâm mahalde bizlerin vürûduna muntazır olan İngiltere devlet-i fahimesinin hey'et-i sefâretiyle berâber havâli-i ba'ide-i mezkûreye dört mâha karîb bir müddetde vüsûl müyesser olmuşdur. Esnây-ı râhda nice nice mîhen ü meşakkat çekilmiş idi ki, mukavemetde bulunan kuvvet-i sınıf-ı celîl-i askerinde bulunduğum şerefle dîn ü devletim uğurunda fedây-ı cân u ten (6b/12) eylemek niyyet-i kalbiye ve kudsiyye zâhir idi. O sırada Kâşgar asâkirinin emr-i ta'liminde sarf-ı mesâ'i eylemiş olduğumdan hıdemât-ı vâkı'am Yâkub Han merhûmun nezdinde karîn-pesend ü takdîr olduğu gibi erbâb-ı ma'ârifden Mehmed Âtîf Efendi'nin te'lif eylediği «*Kâşgar Tarihi*» nâm mecelle-i mu'teberede dahi mevzu', mevki'-bahs ü beyân olunmuşdur.

Gerek kulları ve gerek rüfekâ-yı sâdıkamız taraflarından sarf olunan mesâ'i ve ikdâmât-ı fevkalâde netîcesi olmak üzere Kâşgar

askeri emr-i ta'limde bir hayli meleke ve mahâret kesb eylemiş ve fûnûn-ı harbiyye-i Osmaniyye ol havâli-i ba'idede dahi münteşir olmuş ise de zîrde tafsilâtı arz u beyâna cesâret edildiği vechile Yâkub Han merhûmun yanlış bir emir (7a/13) ve tenbihi ve asâkir beyninde ittihâdsızlık semeresi olarak ba'zı mahall ahâlisinin Çinliler tarafından meclûbiyeti ve esbâb-ı sâireden nâşi ahiren vukû'a gelen muhârebâtta mağlûbiyet taraf-ı islâmiyyede kalarak Kâşgar fırkaları birer birer ric'at etmiş ve bu ise efkâr ve ezhân-ı umûmiyyeyi teşvîşe ve kulûbi rehb ü hırâs pençesiyle tahdîşe başlamağla inhizâm-ı külliyi ve bi'l-ahire Yâkub Han'ın vefâtını mü'edd olmuştur.

Kâşgar asâkiri ta'limden bir dereceye kadar behre-mend olmuş ise de itâ'at-ı askeriyyeleri mefkûd olup kendilerini dâire-i itâ'ate hâh nâ-hâh cezb ü celb eden kuvvet ancak Yâkub Han'ın batn u şiddeti ve kahr u gazab ve satveti olduğundan müşârünileyh hazretlerinin irtihâl-i (7b/14) dâr-ı bekâ edişi ortalıkda olan fenâlığı bir kat daha müzdâd etmiş ve bu ise hâl-i esef - iştimâli intâc eylemiştir.

Çâkerlerinin Kâşgar'a muvasalatımızdan mukaddem Yâkub Han, zîr-i cenâh-ı saltanat-ı seniyyeye dehâlet şeref-i âli'l-âline nâ'iliyyetine taraf-ı müste'mi'ü'l-mücidd saltanat-ı seniyyeden erzâni müsâ'ade ve inâyet buyurulduğu günden bed' ile fütühât ve muvaffakiyâtını ileriye götürerek Hotan ve Yarkend ve Yeni-hisar ve Kâşgar ve Maral-başı ve Aksu ve Üç-Turfan ve Bay ve Sayrâm ve Kuçar ve Burgör (بوركور) ve Kurla ve Karâşehir ve Tohun (طوخون) ve Köhne-Turfan, Bükhün-Kumul (بוכون قومول) ve Urumcı ve Manas ve daha nice nice memâliki zabt u teshîr eylemiş ve bunca fütûhat-ı mütevâliyesisiyle mazarrat-ı adîdesi müsellemler olan hükûmât-ı müteferrika-i islâmiyyeyi dâhil-i dâire-i (8a/15) tevhîd etmeğe muvaffak olduğu gibi Kâşgar içerisinde bulunan kâffe-i asâkir-i çiniyyeyi de birer birer kahr u istisâl edebilmiş idi. Çâkerleri Kâşgar asâkirinin dâire-i intizâma girmesi hakkında bezl-i mesâ'i vü gayret etmekde iken Çinlilerin hudûdu tecâvüzle harekât-ı ta'arruziyyeye ibtidârları haberi gelmesi üzerine artık Aksu şehrinde meşgul bulunduğumuz ta'limden dest-ken-i ferağ olarak aldığımız emir mucibince Tohun'da bulunan Emir-i müşârünileyhin nezdine azîmet ve harekât-ı askeriyye hakkında vârid-i hâtır-ı abidânem olan mevaddı arza müsâra'at eylemiş ve husûsiyle müşârünileyhin mahdumu Hak-Kulu Bey'in ma'iiyyetine verildiğinde fırkaların selâmeti hakkında her

hâlde isâbeti cümlece müsellemler olan tedâbir ve vesâ'il-i lâzimeyi devlet-i ebed (8b/16) -müddetimiz nâmına irâ'e ile ifây-ı lâzime-i sadâkat edilmiş ise de hayfâ ki, bu bâbdaki re'y ü tedbir ba'zı mâni'adan dolayı muvâfık-ı takdîr olmadığından hüsn netîce hâsıl edememiştir. Vaktâ ki Yâkub Han vefât eyledi. Hak-Kulu Bey Kurla'da i'lân-ı hükûmet ile bendelerini ma'îyyetimde bulunan asâkir ile şehri mezkûra celb edüp bir müddet sonra şehri mezkûru habersizce ve sûret-i hafîyyede terk ile Aksu'ya ric'at eylemesi üzerine şehri mezkûrda bulunan ve ümerây-ı askeriyyeden olan Hakîm Han i'lân-ı emâret ederek Hak-Kulu Bey'in arkasından asâkir-i kâfiye sevkiyle ma'îyyetindeki asâkiri dağıdarak mîr-i mumâileyhi hâ'iben ve hâsiren Kâşgar şehrine göndermiş ve şehri mezkûr ile Aksu (9a/17) şehrinde bulunan kâffe-i emvâl ve hazâ'ini yed-i nehmet ü gasbına geçirmekle tedârik-i levâzım-ı harbiyye eylemiştir.

Kâşgar şehrinde bulunan ve Yâkub Han merhûmun büyük mahdûmu olan Bey-Kulu Bey, pederinin vefâtını ve birâderi Hak-Kulu Bey'in i'lân-ı hükûmet ile muahharen Kurla'dan firâr ve ric'ât ederek Hakîm Han'ın i'lân-ı istiklâline sebep olmasını haber alması üzerine mîr-i mumâ-ileyh Bey-Kulu Bey dahi Kâşgar şehrinde hükûmet ve emâretini i'lân etmesinden Hakîm Han'la vukû'u melhûz olan muhârebe-i âtiye için tedârikât-ı lâzımede bulunarak vürûd-ı düşmana intizâr eylemekte bulunmuş ve ol esnâda Hak-Kulu Bey'in Kâşgar şehrine gelmekte olduğuna dâir esnây-ı râhda yazıp göndermiş olduğu (9b/18) tahrîrâtın vusûl bulması üzerine istikbâle birkaç âdem gönderüp def'an li'l-fesâd izâle-i vücûdunu emr eylemesi üzerine icâbı icrâ kılınmıştır. Bu vak'anın üzerine çok zemân mürûr etmeyüp Hakîm Han bi'l-cümle asâkirini ve ahmâl u eskâlini ve tevâbi'yle rüfekây-ı bendegânemi müstashiben Aksu'dan hareketle Kâşgar'da bulunan Bey-Kulu Bey'i hükûmetden nez' etdirerek birine câlis-i makâm-ı emâret olmak ve mîr-i mumâileyhi kendisine itâ'at ettirmek üzere Baydo nâm mahalle muvâsalat eyledi ve bendeleriyle rüfekây-ı abidânemin metbu'-ı müfahham ve pâdişah-ı mu'azzamımız tarafından ma'îyyetine me'mûr ta'yîn kılındığımız Yâkub Han merhûmun mahdûmu ve bu cihetle vâris-i meşrû'u olan Bey-Kulu Bey'e karşı muhârebe etmeyeceğimizi bildiği cihetle ma'îyyetimizde (10a/-19) ki asâkiri alarak bendelerini hiç bir işe ta'yîn etmedi.

Mumâ-ileyh Bey-Kulu ile beynlerinde cereyân eden muhâbere muhârebeye müncerr olacağını anladığı cihetle vaktiyle tedârikât-da bulunarak mumâ-ileyh Hakîm Han'ın hareketini haber alması üzerine o dahi Baydo'ya gelüp ordusunu kurduğunu, müte'akıb[en] harbe ibtidâr eylediğini bu kullariyle rüfekây-ı abîdânem görmesi üzerine nân u ni'metiyle perverde olduğumuz devlet-i ebed-müddet-i Osmaniyye'nin a'lây-ı şânı bizim gibi ahkar bendegânınm isbât-ı sadakat ve ibrâz-ı hizmetiyle hâsıl olduğunu cümleye i'lâm etmek ve vazîfe-i me'mûremizi hakıyla îfâ ederek bir bağı-i gāsıbın zîr-i livâ'-ı tagallübünde bulunmamak için karşı tarafa geçmeğe karar vermiş ve müste'inen billah harbin en şiddet ve dehşetli bir zemânmda karşı tarafa at sürmüş (10b/20) idik. Bu hareketimiz Hakîm Han'ın man-zûr dîde-i çeşm ü gazabı olunca tekmi'l askerin üzerlerimize ateş etmesini emr eylediğinden koca bir ordunun ateş-i gaddârânesi içinde kalmış ve hayâtımızdan kat'-ı ümîd etmiş idik. Lâkin Cenâb-ı hâfız-ı hakîki mücerred-efrâd-ı cünûdiyyeleri hakkında olan hüsn-i teveccühe celfile-i pâdişâhî âsâr u berekâtiyle vücûd-ı abîdânemizi muhâfaza buyurup bilâ-zâyî'ât karşı tarafa geçmiş ve Bey'in nezdine gidüp tebrik-i hükûmet ile muzafferiyetini duâ etmekliğimiz üzerine ma'îyyetimize münâsib mikdar asker verilerek her birimiz birer gûnâ mazhar-ı taltîf olmuş idik. Bendeleri düşmanın zâ'if tarafı olan sol kolu üzerine hücum ile mazhar-ı muvaffakiyet olmaklığımızı müte'akıb düşman kendisini toplamaksızın (11a/21) bir hareket-i seri'a ile sağ kolu üzerine de hücum etdiğimizden Hakîm Han'ın askeri taraf taraf mağlub olmağa yüz tutmuş ve bu ise mumâileyhin meşhûd dîde-i nedâmeti olunca bu hâl otuz-kırk kadar hevâdariyle Hokand cihetine firârını mücib olmuşdur. Bey-Kulu Bey bu hecmetiyyet-i seri'a ile nâil-i galebe-i azîme idilüp düşmanın kâffe-i ahmâl ü eskâl ve hazâ'in ü emvâlini zabt ü iğtinâm ettikten ve askerini tanzîm ü tertîb eyledikten sonra Aksu'ya azîmet idüp vâlisini tebdîl ile pederine sadakati mücerreb olan Muhammed Baba Tohsava'yı kayd-ı habs ve tazyîfden rehâ iderek hükûmetini şehir-i mezkû[r] ahâlisine de tastîk ettirmiş ve orada bulmuş olduğu bakıyye-i eşyâ-ı emiriyyeyi alup Kâşgar (11b/22) şehrine avdet eylemiştir. Ol esnâda Kurla şehrinde ve Durganî rü'esâsından Lohudarin'den tebrik-i hükûmetini müş'ir cevap vürûd etmiş ve mücib-i memnûniyyet olduğu hakkında cevâb gönderildiği gibi mumâileyhe ve mu'âvenetde

bulunmak üzere Üç-Turfan'daki askere Burgör'e gitmeleri hakkında emirnâme irsâl kılınmıştır.

Hotan'da bulunan Vâli Niyaz Bey'e birkaç mektub gönderilerek taleb-i bi'at ve dâire-i itâ'at ve hizmete da'vet olunmuş ise de cevâb gelmemiş ve fakat en sonra gelen cevâb-ı nâ-sevâb bâ'is-i iğbirâr olmuştur ki, o da vâli-i mumâileyh'in i'lân-ı istiklâl eylediğini ve muhârebe edilmek istenilür ise kırkbin askeri olup anınla son (12a/23) dereceye kadar ibrâz-ı sebât u mukâvemet edeceğini ve herkes kendi zîr-i idâresinde bulunan memâlikde icrây-ı hükûmet ider ise her hâlde hayırlı olacağını mutazammın idi. Ve bu taharrât ve Gagayât (غاغات), ahvâli daha ziyâde dūcâr-ı müşkilât eylediğinden Niyâz Bey'in Kâşgar'ı gelüp zabt edeceği melhûz olmasıyla artık Çinliler üzerine harbe sevk-i asker etmek ve gitmekde[n] sarf-ı nazarla Niyaz Bey'in gâ'ilesini ortadan kaldırmağa ve evvel be-evvel fesâd-ı dahiliyi basdırmağa karar verildi. Ve bunun üzerine Çinlilerin def' ü tardı esbâbından sarf-ı nazarla etraf vâlilerinden gönderilen emir mucebince vârid olan asâkir ile Kâşgar asâkirinden mürekkeb ve tahminen onbeş bin neferden müretteb bir ordu ile Hotan üzerine (12b/24) hareket olundu. Niyaz Bey memleketin bi'l-ahire eyâdi-i a'dâya geçmesini mûcib-i ef'âl-i denâ'etkârânedan olmak üzere bir hayli zamandan beri Çinlilerle bâb-ı muhâbereyi küşâd eylemiş olduğundan bu kerre Bey-Kulu Bey'in hareketini haber alması üzerine çinlilere haber irsâliyle ihtilâlât-ı dâhiliyyeyi ve Yâkub Han'ın vefâtıyla kuvvây-ı islâmiyyenin mahv u zâ'il olduğunu ve kendisi harbe hâzır u müheyâ olup bu tefrika ve perişânî-i ahvâl-i islâmiyyeden istifâde için bilâ-izâ'e vakt-i hareket olunmasını beyân ve ihtâr eylemesi üzerine çinliler cesâret alarak Karâşehir üzerine hareket ile şehri mezkûru asker-i islâmdan hâlf bulmalarıyla suhûletle zabt u teshîr eylediler. Çinliler şehir-i mezkûrda iken miyân-ı ahâlden ve hâin-i (13a/25) vatan birkaç kimesnelerden de Niyâz Bey'in güftârını musaddak ve iş'ârını mü'ekked olmak üzere muharre-rât almış olduklarından bütün bütün kesb-i cesâretle Kurla şehrine geldiler ki, şehir-i mezkûrda Durgânî rüesâsından Lohudarin (لوحودارين) icrây-ı hükûmet etmekte idi. Mumâileyh mukâbeleye karar verip keyfiyeti Bey-Kulu Bey tarafına iş'âr ü ihbâr etmiş olmağla mîr-i [mu]mâileyh Burgör'de bulunan asâkir-i Kâşgariyye ile birleşerek düşmana mukâvemet ve şâyet mukâbeleden âciz kalunur

ise ric'at edilmesi ve başındaki ga'ilenin def' ü ref'inden asâkir-i kâfiye ile imdâda geleceği cevâbını göndermiş idi. Bey-Kulu Bey Hotan şehrine yaklaştıkça çinliler bulundukları mevki'-i müstahkeme ve metîneyi terk ü teslim ile eyne'l-meferr-gûyân olurlar ve Hotan asâkiri (13b/26) miyânında bulunan ve zâbitân-ı askerîden olan Türkistanlılar dahi ma'îyyeti askeriyle berâber Niyâz Bey'i terk ile firârı ihtiyâr idüp esnây-ı râhda Bey-Kulu Bey'e arz-ı itâ'at u dehâlet iderler idi. Mîr-i mumâileyh kat'-ı merâhil ile Niyâz Bey'in taht-ı idâresinde bulunan Kum (غوم) ve Sançu gibi fenn-i harbce ehemmiyetleri pek ziyâde olan mevâki'-i metîneyi birer birer âverde-i kabziyye-i tes-hîr eyledikten sonra Hotan'ın bir günlük mesâfesinde vâkı' olup ehemmiyet-i fevkalâdeyi hâ'iz olduğu cihetle Niyâz Bey'in tahassün etmiş ve mukâbeleyi göze aldırması olduğu Zave Fergana nâm kal'a üzerine Boğaça-Bürdar (بوغچه بردار) nâm serdâr-ı hamîyyet-sî'ârını pîşdâr ederek irsâl eyledi. Hotan süvârileri ise Boğaça-Bürdâr askeri üzerine hücum (14a/27) etmişler ise de gayet şiddet ü metânetle mukâbele gördüklerinden ric'at ü firâra mecbûr olmuşlardır. Niyâz Bey, Bey-Kulu Bey'e mukâbele için dâhil-i dâire-i vilâyeti olan ahâliden yirmibin kadar başıbozuk toplayup ellerine Kara Költek (قرماتك) ta'bir olunan topuzlu cob nev'inden sopaları silâh makâmına vermiş ve bir kısmını darb u tehdîd ve bir kısmını da va'ad u mevâ'id ile meydân-ı harbe getirmiş idi ki, böyle derme-çatma asâkirin hiçbir fâidesi görülmemiştir. Kâşgar süvârilerinin iş'âl-i nâ'ire-i kâr-zâr etmesinden çok zamân geçmeksizin Bey-Kulu Bey dahi ma'îyyeti bendegâniyle gelüp yetişmiş ve fakat piyâdeler arkada kalmış idi. Hotan piyâdeleri itlâk olunan ahâliye beyhûde yere sefk-i dimadan ictinâb edilmek için teslim (14b/28) olunmaları teklîf olunmuş ise de kabul olunmamış idi. Haklarında bir lutf-i dehâ olmak üzere ellerindeki silâh ittihâz etdikleri sopaları alup köyerine gitmeleri ihtâr olunmuş ise de buna da redd ile cevâb virüp inâdlarında ısrâr etdiler. Binâen-âlâ-zâlik süvâriler Bey-Kulu Bey tarafından olunan emr ü işâret üzerine bir-iki el ateş edince köyüler bu şiddetli ateşden fevkalâde dūcâr-ı havf u hırâs olup mecrûh olanları da olmayanları da kâffeten korkularından üftâde-i hâk-i peşmânî olduklarından yine sebük-mağz ve endek-i fehm bulunduklarına mürüvveten bu bîçârelerin itlâfından sarf-ı nazarla köylerine gitmelerine rû-yi müsâ'ade gösterildi.

Hotan süvarî ve topculariyle haylûce muhârebe olup Hotanlılardan (15a/29) dört-beş bin kişi telef olmuş ise de bir haylisi Zâve kal'asına tahassün ile mukâbeleye kalkışmıştır. Niyâz Bey vehâmet-i âkıbeti tefekkürle Zâve'de bulunanları bi'l-iğfâl Hotan'a firâr etmiş ve Zâve'de bulunanlar ise başlarında kumandan bulunmadığı için mukâbeleye cesâret idemeyüp anlar dahi o gice birer birer Hotan'a firâr eylediklerinden kal'a bilâ-mânî' Bey'in dest-i teshîrine geçmiştir. Niyâz Bey her ne kadar Hotan'a firâr etmiş ise de orada dahi dikiş tutduramayacağını bildiğün hiyle ile Çin içerisine firâr etmiş olmağla rû'esây-ı asker Bey-Kulu Bey'e karşı vâdi-i isyâna sülûku muhâtaralı görüp Zâve'ye gelerek Bey'e bi'at etmiş ve Bey de Hotan'a gidüp izhâr-ı şâdmânî zımında Hotanlılara nümâyiş sûretiyle bir (30/15b) ateşli ta'lîm icrâ eyledi. Lohudarin ya'ni Çin müslümanlarının serdârı Yermuk ve Kula'da Çin mecûsileriyle muhârebeden sonra nihâyet Burgör'e ric'at etmiş ise de oradaki askerin ahâli tarafından bi't-tehdîd tard u tefrîk edildiğini ve ahâli çinlilerin vürûduna muntazır ve hükûmete ârzû-keş olduğunu görmesi ve Güçarlılardan bir cemm-i gafîrin mîr-i mumâileyh ile li-eclî'l-muhârebe Burgör üzerine gelmekde olduğu haberinin alınmasıyla ol-şîr-i şîr-nigâm dahi husamâyâ karşı şiddetle hücum ederek her birini mecbûr-ı firâr etdikden sonra Güçar'a ric'at ve şehri mezkûrda ma'yyetini nâ'il-i zafer idüp ta'kîblerine devâm eden millet hâ'inlerini dahi birer hamle-i gazanferâne ile surâh-fârar ve ihtifâyâ (16a/31) tı kub (?) Bay kasabasına gitmiştir. Mumâileyh çinlilerin Güçarlılarla berâber Bay üzerine gelmekde olduğunu haber alınca Aksu'ya ve oradan dahi Maral-başı nâm mevki'-i müstahkeme ric'at ve keyfiyeti Bey'e iş'âr eyledi. Bu haber-i hüzn-i eser üzerine Bey-Kulu Bey nâhiyesiyle Hotan'ı hîn-i istirdâdına yed-i zabtına geçirdiği ganâ'im-i vâfirenden askere bahş u i'tâdan istinkâf ve âilesiyle birlikde hârit-i memleket bir mahalle rihleti muzmirinde isticrâr etdirerek ganâ'im-i ma'hûdeyi Hindistan'a nakl ü irsâle şitâb eyledi ve tashîhâtı tetimmesinden olarak Kâşgar Bey'i, şehrinde zâbitân familyâlarıyla berâber muhâfaza kaydında tutulan âilesinin dahi seri'an ve hafiyen Parkend'e sevk u inhâ, canı ve kendüsünün (16b/32) dahi hemen semt-i mezkûre azm u hırâmânı ve oradan da muzmirini haber-i husûl getürmek için ma'yyetinde mevcûd ümerây-ı askeriyyeden dehen-nahr-ı muhâlefet edebilecek kumandanların her birini mevcûd ma'yyetiyle çinlilere karşı sevk u i'zâm etmek gibi vesâ'il-i dil-

garîbâne icrâsına fırsat-cû iken her nasıl ise hafiyyen ta'yîn eylediği me'mûr, âilesini şehir-i mezkûrdan çıkarmakda olduğunu mühtedî çin müslümanlarının serdârı İslâm Ehven (?) haber almasıyle Bey-Kulu Han'ın firâr edeceğini anlayup muahharan zuhûra gelecek çinlilerin muhâcemâtında tahlîs-i girîbân edebilmeğe lâzım gelen vesâ'iti elde eylemek için şehir-i mezkûra hücûma karâr vererek, mevcûdu, yeni müslümanlar ile bağteten zabt etmesi üzerine Eski (17a/33) Kâşgar şehrinde sâkin ahâli-i islâmiyye vak'aya haberdâr olunca zikri mesbûk yeni müslümanlar ile harbe koyularak mahsûriyet altına aldılar ve Ehven ma'îyyeti ise şehir-i mezkûrda bulunan kâffe-i emvâli zabt ve buldukları sıbyân ve nisvânı kayd-ı esârete rabt etdiler. Yârkend yolunda Bey'e vâsıl olan bu haber-i muvahhiş her nasılsa ordu içinde şâyî' olmağla asker beyninde olan teşettüt ü adem-i intizâm korkulacak bir dereceye varmış ve Yârkend'e vâsıl oldukda bir hayli kimesnenin esnây-ı râhda orduyu terk ile Kâşgar'a firâr ettiği görülmüşdür.

Yârkend'de zâbitânın teşvîkiyle asker bütün bütün i'lân-ı ısyân etmiş olduğundan ve artık böyle gayr-ı muntazam ve itâatsız asker ile düşmana mukavemetin imkânı bulunamayup (17b/34) Bâr'da dahi karârı firâra tebdîl etmeği ihtiyâr eylemiş ve Yârkend vâlisi dahi bu efkâr ile ayruca râh-ı firâra çıkmış ise de vâliyi askerden bir cemm-i gafir Bâr'ı yoldan çevirmiş ve Bey'e dahi aynı hâl vâkı' olmuşdur.

Bunun üzerine Bey-Kulu Bey ısyânı güç hâl ile teskîn edüp Yârkend'e mîkdâr-ı kâfi asker terk ile bendegânenden iki-üç bin kişi ile Kâşgar'a müteveccihan hareket eylemiş ve esnây-ı râhda rü'esây-ı fesededen bir haylisini i'dâm etdirmişdir. Bey-Kulu Bey Kâşgar'a vusûlünde Aksu'dan ric'at eden asâkiri alarak Kâşgar'a gelmiş ve eski-şehir ahâli-i islâmiyyesiyle yeni-şehir tazyîka kalkmış olan Lohudârin'i işgal-i nâ'ide-i kâr-zâr iderek mahsûrînin müdâfaa-i sedîdesine (18a/35) tahammül etmekde bulunmuşdur. Kulları Bey-Kulu Bey'in artık hizmetinde bulunmayup Kâşgar eski şehrinde ikâmete karâr vermiş idik. Mîr-i mumâileyh ise bu esnâda yeni-şehir muhâsara ile iştigal etmekde ise de niyyeti firârda idi. Ahâli-i şehirden ba'zıları gelüp «âilenizi şehirden çıkarınız, çocuklarınız çinliler eline düşmesün, yazık olur. Bu herifler düşmanla muhârebe etmek efkârında değildir. Hattâ familyâlarını şehirden hârice gönderdiler»

vâdisinde nasâyihde bulunmaları ve familyâlarımız, «*ya bizi öldürün veyahut dışarıya çıkarın*» diye recâ etmeleri üzerine aceze-i nisvân ve sıbyânı hâric-i şehirde bulunan sayfiyemize gönderdik. Oraların ahvâli muktezâsınca bir düşman zuhûrunda etrâfda bulunan kışlak ahâlisi mallarını hayvanlarına (18b/36) tahmil eder ve bir kısmını da yerlere gömerek hemen gelüp şehre dolarlar. Bu sebepten dâhil-i sehirden hâric çıkanlar ile hâricinden dâhile girenlerden kal'a kapusunda olkadar izdiham olur ki, bu hâl bir haylice nüfusun ayaklar altında kalarak telefine de bâ'is olur. Bu sebepten bizler dahi familyâmızı hârice çıkarmak husûsunda pekçok meşakkate dûcâr olmuşduk. Rûfekây-ı âcizânemden hârice çıkanlar Topcu Kolağası Ali Ağa ve familyâsı ve Piyâde Kolağası Yusuf Cemil Efendi ve me'mûrîn-i mülkiyeden Zaman Bey ve İstanbul'dan gönüllü olarak gelen Tophâne-i Âmire ustalarından Tüfekci Hacı Mehmed Efendi ile Kabsül eczâsı ustası Hacı İsmail Efendi ve mahdûmu Mehmed Efendi'den ibâret idi. Süvâri Kolağası Yusuf Zeki Efendi (19a/37) vaktiyle çıkmamış olduğuna mebni düşman zuhûr eylemesiyle kal'a kapuları sedd olduğundan içerüde mahbûs ve mahsûr kalmışdır. Muahharen çinliler yedine esir düşmüş ve bir müddet sonra sebili tahliye olunarak Bombay'a gidüp orada ecel-i mev'udiyle âzîm-i dâr-ı bekâ olmuşdur. Rûfekây-ı sâiremizden istihkâm yüzbaşısı Kâzım ve Tophâne fabrikası yüzbaşılardan Ali Efendiler Yârkend bozgunluğunda Hindistan tarîkiyle râh-ı firârı tutmuşlar ise de şiddet-i şitâdan boğazlar mesdûd bulunduğu ve yiyecekleri kalmadığı cihetle tekrâr Yârkend'e avdet etmiş ve burada düşman eline esir düşüp yedi ay kadar zindanda kaldıktan sonra sâlifü'z-zikr Niyaz Hakîm Bey vâsıtasıyla mazhar-ı afv olarak Tîbet tarîkiyle Hindistan'a ve oradan (19b/38) İstanbul'a avdet etmişlerdir. Kâşgar yeni-sehrindeki mahsûrünün cebhâneleri ve yiyecekleri kalmadığı cihetle ertesi günü muhâsarayı yararak (.....) firâr ve (.....) pûyân veyahud teslîm-i duhûle şitâbân olmağa karar vermişler ve şehrin zabtı için hemen hiç müşkilât kalmamış idi. Ol esnâda Çin askerinin bayrakları görüldüğü Bey'e haber verilince müşârünileyh mukâbele edemiyeciğini bildiğinden alabildiği eşyâ vü nükûdu ve eskıday-ı bendegânını ve birâderi Haydar Kulu Bey'i mustashiben Oşî (اوشى) tarîkiyle 95 kânûn-ı sâ-nisinde Hokand'a firâr eyledi.

Şu hâl ordunun külliye inhiâmını mûcib olup çinliler hiçbir müdâfaa görmeyerek Kâşgar'a dâhil olmuş ve artık Kâşgar hükûmet-i islâmiyyesi mahv u muzmahill olmuştur.

(20a/39) Âilemiz ile hâric-i şehirdeki sayfiyemize gitdiğimiz zemân-ki, akşam saât onbir kararlarında idi- çinlilerin bayrakları rûnümây-ı dehşet olunca, mevcûd beş-altı tüccâr ile birleşüp onbeş kadar nüfûs ile Kâşgar'dan çıkup Ertuh (ارتوح) tarîkıyle Çakmur kal'asına teveccüh eyledik. Bu kal'a gayet müstahkem olup Rusya tarafından olunacak hücumu müdâfaa için inşâ kılınmış idi. Mevsim-i şitânın şiddeti nüzûl eden bir fekk-i kesreti kafilimizi pek çok muhtarib kılup hemân dört-nal sür'atine karîb bir yürüyüş ile hareket edilmiş ve çinlilerin hücumuyle Durganîlerin yağmasından kurtulup gelenler ale't-tedric kafilimize munzam olduğundan, mikdârımız piyâde ve atlu bin râddesine çıkmış idi.

(206/40) Düşmanın ale'l-gafle basmasından ve ta'kıbinden emîn olmak için müsellâh olanlarımızdan pişdâr ve cânibdâr ve dümdâr bölükleri teşkîl olunarak bir sûret-i mutayakkızânede hareket etmekte idik. Yolumuzun ilerüsünde bulunan Hartuc şehri ahâlisi çinlilerin tarafdarı olduğu cihetle çinliler bunlara, «Kâşgar'dan firâr edenlerin malları sizin, canları bizim» yollu emir göndermekde olduğu sırtı bayraklı süvârîlerinden birini yolda ahz u girift ile anladık. Fakat bu herifden başka bizim göremediğimiz yolda diğer şivarîleri Hartuc şehrine bizden evvel varır ise ahâli hemen üzerlerimize hücum edeceğini ve o hâlde halâsı müşkil hîr belâyâ tutulacağımızı bildiğimizden düccâr-ı havf u dehşet ve pek ziyâde mutabassırâne ve (21 a/41) ihtiyâtkârâne bir sa'y u gayretle yolumuza müdâvemet eyledik. Her ne hâl ise kafilayı sâlimen ve hafiyyen Hartuc'dan savuşdurabilüp bir kaç arkadaş ile kervansaraya geldiğimizde Kâşgar'dan birkaç gün evvel çıkan ikiyüz kadar develi bir tüccâr kafilisine tesâdüf etdik ve Kâşgar'ın zabt olduğunu ve hemen kalkıp firâr etmelerini ihbâr etdik ise de ol esnâda bizi ta'kib eden Çin süvârîsi gelüp çatmış olduğundan emvâl-i tüccâriyenin develere bile tahmîline muvaffak olamamış ve kâffesi çinlilerin yed-i gasb u garetine geçmişdir. Çinlilerin bu kafilayı yağmaya koyulup zaman ga'ib etmeleri bizim kafilenin bir hayli mesâfe kat'ı için meydân vermiş olduğundan düşmandan uzaklaşıp (21b/42) sâlimen Çakmak-

kal'ası'na duhûl eyledik ki, Kâşgar'dan mezkûr kal'a yirmidört saatlik mesâfe olduğu hâlde biz oniki saatde kat' eylemiş idik.

Mezkûr kal'anın ikiyüz kadar muhâfızı bulunup bunlar bizi hüsn-i sûretle kabûl etmiş ve bir müddet istirahatden sonra bizim kafiyeyle iltihak eylemiştir. Buradan ilerisi için çinlülerin gezend ü hasâr etmesinden havf u endişe edilmez ise de yollarda Kırgız ve Kıpçak ve islam Kazakların hücum ve iktihâmından emîn değil idik. Zirâ ki, çinlülerden kurtulan biçâre-gândan bir çoğu, irâs-ı mesâ'ib-i günâgûn ettikleri ma'lûmumuz ve bunların şerr ü mazarratından emîn olmak kemâl-i tayakkuza vâbeste idüğü meczûmumuz bulunduğu (22a/43) ecilden gerek bunlardan ettiğimiz ihtirâz ve gerek mevsimin şiddetine inzimâm eden dağların sarplığı kafilemizde envâ'-ı mesâ'ibi işmâm etmiş idi ve çekilen bunca cefây-ı takat-fersâ hadd u pâyâne yetmiş idi. Yollarda müsâdif olduğumuz Kazaklardan birkaçını para kuvvetiyle celb ederek Rusya'nın Kâşgar hudûdunda kâin Narin istihkâmı kumandanına bir mektub tisyâr ve âhvâlimizi kumandan-ı mumâileyhe temâmiyle ihbâr eyledik. Beş altı gün mürûrundan sonra Narin istihkâmına varıldıkda Ruslar tarafından bir-iki saatlik mahalden istikbâl ve ikrâm ve it'âm ile mazhar-ı hareket ve ri'âyet olunduk. Rus kumandanına Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye tarafından me'mûr olduğumuzu beyân eylediğimizde haklarımızda ri'âyet-i fevkalâde (22b/44) gösterüp ve refâkatimize bir me'mûr terfikiyle hareket ederek At-başı, Tokmak, Çimkend kasabalarına uğrayarak Taşkend'e vâsıl olduk. Kafilemiz Narin istihkâmâtında herkes bir cihete müteveccih olmasıyla dağılmıştır. Kâşgar'dan firâr eden yalnız bizim kafiye olmayup beş-altı muhtelif tarîk ile her biri birkaçar bin kişilik kafiyeleler dahi var idi ki, firârîler ekseriyetle Türkistanlı ve Hokandlı ve Buharalı ve Hîveli velhâsıl Asya-i vusta ahâlisi olup Kâşgarlılardan Yâkub Han zemânında me'mûr olan ve bu sebeple çinlilerden havf etmekde bulunanlar olup mâ'âdâsı terk-i vatan etmemişlerdir.

Taşkend'e vusûlümüzde Türkistan kumandan ve vâlisi bulunan General Kofman (=Kaufmann)* tarafından hareket ve ri'âyetle kabûl (23a/45) olunduk ve «Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti beyninde musâdakatın i'âdesi zemânına değil İstanbul tarîkı şimdilik kapa-

* Sehven (قوقان)

İddar» diyerek ve musâlaha zemânına kadar, ya'ni altı ay müddet kâffe-i levâzımımızı ifâ' eyleyerek Taşkend'de müsâfir eylemiştir. Muahharen posta ile Çimkend, İkan (ائكان), Hazret-i Sultan Hö-lük (حولوك), Ak-mescid, Karmakçı, Kadı Ali, Argız, Yaman Kal'a tarîkiyle tahminen onsekiz-yirmi günde Oranburg'a ve şehri mez-kürde rüfekây-ı abîdânemden piyâde kol-ağası Yusuf Efendi hasta-landığı cihetle bir ay kaldık. Sonra şimendüferle yedi gün yedi gecede Odesa'ya vâsıl olduk ve şehri mezkûrdan dahi Rusya postasiyle Der-saâdet'e avdet ile hâk-i vatana yüz sürmüş Vâlâ-yı mekteb-i idâdi-i harbîde binbaşılık rütbesiyle (23b/46) ve resim hocalığıyla buluna-rak leyl ü nehâr ma'rûz-ı uhde-i ubûdiyetimiz olduğu üzre du'ây-ı devâm-ı ömr ü ikbâl-i şâhânede bulunmak şeref-i âleyhâsiyle fahr-ider bulunmuş olduğum min-gayr-i haddin ma'ruzdur.

KÂŞGAR'IN AHVÂL-İ ASKERİYYESİ

Kâşgar hükûmeti ordusu süvârî ve Serbâz nâmiyle piyâde ve topçu olarak sınıf-ı selâseye münkasımdır. Bu sınıflardan en müm-tâz ve ehemmiyetlisi süvârîdir. Süvârî askeri fırka kumandam demek olan bir emîr-i leşkerin taht-ı idâresinde olup bunun ma'îyyetinde dört-beş kadar Pansad vardır ki, her biri dört-beşyüz askere kumanda eder. Pansad'dan ufak yüzbaşı ve ondan da ufak rütbede Pencâh-başı ki, mülâzım makamındadır. Bir Pencâh-başı'nın ma'îyyetinde üç dört diğ-bâşı, (24a/47) ya'ni onbaşı bulunur. Umûmen Kâşgar asâkirinin eslihâsı yekmîle, dümîle, nâmiyle iki kısma ayrılır ki, bir namlulu, iki namlulu demektir. Tüfenkler ekseriyetle kabsüllü ve ba'zen fi-tillidir. Fitillilerin ba'zısı ağır olduğundan ateş etmekte suhûlet en-dahtı için tüfengin baş tarafına merbût ve müteharrik iki çatal bir sehpâsı vardır ki, yere koyup öylece atılır. Süvârî askerinin belle-rinde birer kılıç bulunur ki, bu kılıç bel kayışına merbûtdur. Kayış üzerinde dahi bir takım kîse ve çantalar asılı bulunarak birine kurşun ve kapsül, diğerine barut ve yağ, aharına vida sökmeğe mahsûs anah-tar vesâir edevât-ı lâzıme bulunur. Asâkirin elbisesi birbirine uymaz bir hâlde olup neferâtın başları ba'zen sarıklı (24b/48) ba'zen kal-paklıdır. Umûmen asker cermine (جرمنه) giyerler. Hayvanâta me-rakları ziyâde olduğundan herkes kendi hayvanına dikkatle bakmak-dadır ve muhârebeye gitmek iktizâ eylediği zemân atın meşâkk-ı seferiyyeye mütehammil olması için vaktiyle envâ'-ı ta'lîmler ve

koşular icrâsiyle mu'allem ve müdemmen bulunmasına gayret edilür. Süvâriyânın hayvanları birkaç cins olup en alâsı Türkmen ve Arab, Kalmuk ve Kazak ve Kırgız atlarıdır. Bunların ta'limi sür'atle hücum etmek ve ba'zı manevrâlar icrâ eylemekdir. Binici esnây-ı hücumda atın altına yatup kılıncı isti'mâl eder, sağa, sola ve geriye nişân alır ve yerden bir ağır şeyi kapup kaldırır. Oğlak oyunları denilen ta'limlerde onbeş-yirmi okkalık büyük bir keçiyi birden alup kapmak ve aldığı hâlde üzerine gelenlere bu keçiyi (25a-49) virmemek ve alup kaçmak gibi harekât icrâ edilür ve hava serin olduğu zemân heman her gün bu ta'limler icrâ edilür ki, hayvanlar da bu oğlak oyunlarında alışur. Süvârilerin mu'âyenesi seneden seneye icrâ olunur ki, buna «görün» ta'bır olunur. Bu esnâda cümlesi Han'ın huzûrundan geçeler ve kendülerine verilecek akçe ve serpâ ya'ni elbise yed-be-yed verilür ve hayvânına ve kendü ta'ayyüşüne medâr olmak üzere bir senede verilmesi lâzım gelen erzak ve yemek tedâriki için köylere verilen «yete» (يَتِه) ya'ni havâlenâme yine bu esnâda her atluya rütbesine göre i'tâ olunur ve bir de Han tarafından gönderilen tatar ve muhbirler süvâriden ve her Pansad'dan nevbet sırasıyla ta'ayyün olunur ve mesâfesine göre avâ'idî vardır ki, hemen ayda bir def'a olsun gelür (25b/50) serbâz ya'ni piyâde askeri bir nâib idâresinde bulunur ki, ma'iyyeti üçyüz-dört yüz kişi olduğundan binbaşı demektir. Bir nâib ma'iyyetinde iki Lâver (لَاور) ve bir Lâver ma'iyyetinde iki Serzân (سرزان) ve bir Serzân ma'iyyetinde iki yüzbaşı ve bunların ma'iyyetinde pencâh-başılar ve bunların ma'iyyetinde Dihbaşılar bulunur.

Bunların eslihası kabsüllü ve süngülü ve fitilli tüfenklerden ibârettdir ki, bellerinde süngü ve fitilli tüfenklülerde pala vardır. Kıyâfetleri süvarîlere nazaran oldukça muntazam olup askere benzer ve rütbelerini gösteren nişanlar bir dereceye kadar muntazamdır. Bunların başlarında kırmızı kalpak olup arkalarında uzun bir sıra düşmeli deriden ma'mûl birer setre ve geniş paçalı pantolondan ibâret olup ayaklarında da çizme vardır. Piyâde (26a/51) askerin ta'limi oldukça muntazamdır. Piyâde askeri umûmen Türkistan'ın mechûlî olup Yakub Han'ın gayret ve himmetiyle teşekkül etmiştir. Beher nâibe mahsûs olmak üzere bir Kurgan ya'ni kışla ta'yin olunup, ma'iyyeti bu kışlada ikamet eder. Asker çarşuda, san'at ve ticâretiyle meşgul olup yalnız ta'lim vakti silâh altında bulunurlar. Binâen-

aleyh neferât-ı askeriyye müte'ehhil olup zevceleriyle berâber bu kışlada birer hânede ikamet ederler. Nâibler bu kışlaya mahsûs arâziyi askere münâvebe ile zer' etdirüp hâsılâtı ile askeri geçindirir ve eğer bu arazi kâfi değil ise sâir mahallerden de yer gösterilür. Beher nefere üç ayda bir kerre onbeş tenke ya'ni yirmi-otuz gurus para verilür.

Topcu : Bu asker, bir topcu-başı (26b/52) idâresinde birkaç yüzbaşı ve bir yüzbaşı ma'iyyetinde Pencâh-başılar ve bunların ma'iyyetinde Dihbaşılar bulunur. Bir topcu-başı altı topdan oniki topa kadar kumandada bulunur. Toplar Kârkadim kaval topları olup topcuların bellerinde birer kılıncı, arkalarında birer tüfenk bulunur ve topçu askeri piyâdedir ve elbiseleri oldukça muntazamdır. Fakat kalpakları siyahdır. Topların bulunduğu mahalle tophâne denilür; topcu-başılar tarafından piyâde gibi idâre olunur.

KÂŞGAR'IN İSTİKBÂLİ HAKKINDA MUTÂLÂAM

Kâşgar çok geçmeksizin maktal-ı küberâ olacak ve âteş-i ihtilâlât istilâ eyleyecektir. Çünkü Çinliler idârece hiç bir vakitte hognudi-i umûmîyi kazanamamış ve ahâli ise (27a/53) ihtilâl ve teceddüde meyyâl ve hocalara perestîş derecesinde tarafdâr bulunmuşdur. Büzürk Han'ın ve Yakub Han'ın evlâd u ahfâdı ile Yakub Bey istihsâl-i hükûmet için tüccâr-ı mütevâliyle icrâ edecekler ve Çinliler ise Kâşgar'dan hiçbir zaman vazgeçmedikleri için ne kadar mağlup olsalar yeniden asker sevkıyla tecdîd ü tahkîm-i binây-ı hükûmete çalışacaklardır. Muta'arrızlar ne kadar mağlup olsalar gayret ü intibâh kendü şânlarından olmadığından ictihâdât-ı umûmiyye ile birkaç muhârebede muzaffer olsa ve birkaç şehir zabt etseler dahi muvakkat olup sonunu getiremeyeceklerinden bunun mesâ'ibini yine ahâli çekecektir. Rus, Kâşgar'a nazar-ı hırsım çokdan dikmiş ise de İngilizî kuşkulandırmamak (27b/54) ve Çinlilerle uğraşmak için henüz bir günâ teşebbüsde bulunmamaktadır. Fakat bir gün olacak ki, o da Kâşgar'a sahib olmak isteyecek ve birçok ta'arruzâta kıyâm edecektir. İngilizin Kâşgar'ı istimlâk etmesi ve o hevesde bulunması üçüncü ve dördüncü derecede kalır. Çünkü şimdiki hâlde Hind hükûmeti arasındaki müşkilâtın vücûdu hasebiyle istimlâk

fikrinde değildir. Lâkin Rusya'nın istilâya kıyâmını görünce o da tabi'î işe müdâhele etmek isteyerek Kâşgar hâkimleri ile ittifak edecektir. Asyâ ehl-i islâmının tashîh-i ahlâk etmesi asırlara muhtâcdır. Bu münâza'ât-ı düveliyye arasında kendi başlarına iş görebilmesi nasıl mümkün değil ise bir tarafın icrâ'atına alet (28/55) olmaktan kendilerini kurtarması dahi o kadar muhaldır.

Farz edelim ki, bir sâhib-i himmet ve gayret meydana çıksun da haydi Kâşgar'a sâhib olsun. Ya muvaffakiyâtı kendi vücûdiyle kâim, veyahud daha hayâtında iken binây-ı ıslâhâtı mütezal olur. Çünkü Kâşgar'da her kim hükûmet ider ise etsin, ahâlinin meyelân-ı ihtilâle olan meyelânlarını men' etmek nâ-kabildir. Bugün devâm-ı hükûmeti için fedây-ı cân etdikleri bir adamın, yarın şân u kuvvetinin zevâli için çalışmağa alışmış bir kavmin tashîh-i ahlâkı nasıl mümkün olur?

Asırlarca devam edegelen bu hâl üç buçuk gün içinde ne tebdîl ve icrâat ile tebeddül eder? Böyle halk ki, ne hâmilerine hizmet ve ne de hâdimlerine mukabeleye gayret eder. Bunlar ile (28b/56) nasıl iş görülebilir? Ammâ terbiye ile ıslâh olunur denilecek imiş. Hayfâ ki, şimdiye kadar icrâ olunan bin türlü tecrübenin hiç birisi fâ'ide-bahş olamamıştır. Çinliler usûl-i idârelerini beş-on def'a tebdîl etdiler. Yâkub Han bu kadar şiddet icrâ eyledi. Andan evvelki hocaların kimi şiddet, kimi mülâyemet gösterdi, kimi de orta bir hâlde idâre-i umûr etmek istedi. Zaman oldu ki, islâm serbestiyet-i kâmileye nâ'il oldu. Vakit oldu ki, taht-ı kahr u esârete alındı. Vâ-esefâ ki, bunların hiçbirisi kârgir olmadı ve bunca mesâ'ib birbirini vely etmiş iken tashîh-i ahlâk ve tebdîl-i efkârı mûcib olmak üzere Kâşgarlıların çeşm-i intibâhını açamadı. (29a/57) Hâsılı Kâşgar'da hiçbir zamanda şûriş ü fesâd zâ'il olmayacak ve hiçbir kimse dahi müddet-i medîde orada hükûmet edemeyecektir.

İLÂVE

Geçmiş sene zarfında serzede-i zuhûr olan bir vak'a mutâlaa-i mesrûde-i çâkerânemi tağyîr değil, bi'l-akis te'yîd eder. Şöyle ki, alınan ma'lûmât-ı ahîreye ve gazetelerin ahbârına nazaran Bey-Kulu Bey Kâşgar'a hücum ile şehri zabt etmiş ve çinliler kal'aya girüp müdâfaaya kalkışmıştır. Bey Rusya'ya mürâcaat ile silâh ve mü-

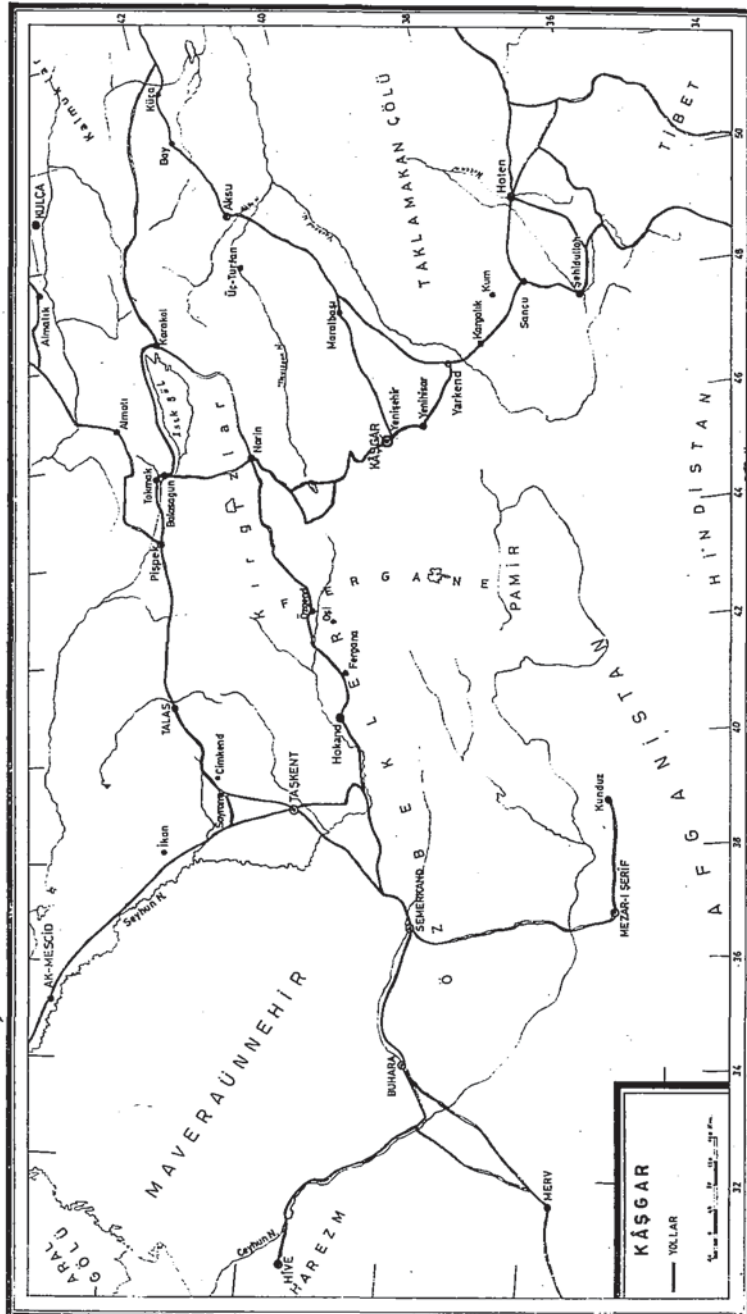
himmât i'tâsını ricâ ve teşekkül edeceği hükûmeti Rusya tâbi'iyetine idhâl edeceğini beyân u ityân eylemiş ve Ruslar da Pekin kabinesiyle bozuşmamak için mu'âvenet edemeyeceklerini beyân etmişler ve alâ-rivâyetin hafiyyen ba'zı gûnâ mu'âvanetde bulunmuşlardır.

(29b/58) Şu ma'lûmâtdan anlaşılan, Bey, Kâşgar eski-şehrini zabt ve çinliler yenişehirde tahassün eylemiştir. Bey-Kulu Bey'[in] muvaffakiyeti şimdiki hâlde şâyân-ı ehemmiyet değildir. Maral-başı'na kadar ve Hotan'ı ve Yarkend'i zabt etmiş olsa idi, muvakkat olsun, te'sis-i hükûmet etmesi mümkün olur idi. Lâkin her ne olur ise olsun ilerüsü mutâlâa-i ahkârânemi te'yîd edecektir. Burada şâyân-ı dikkat birşey var ki, o da Rusya'nın Kâşgar mes'elesi içine bir mağni sokmağa meyyâl olmasıdır. Gönül istermi ki, Kâşgar müslümanları kendi başlarına iş göremeyüp de bir ecnebi zincir-i esâretinden kan akıdarak kurtulup diğer bir ecnebi boyunduruğu altına girsün? Ah! Asyâ müslümanları ne zaman kâbus-ı gafletden (30a/59) kurtulacak? Ne zaman tashîh-i ahlâk edecekler? Bu dürlü nifak ve şikâk ne vakit mübeddel-i vifâk u ittifâk olacak? Ve ne zaman kendilerindeki kuvvet ve iktidârı yine kendileri anlayacak? Maksad-ı bendegânem, islâmiyyet âleminin terakkî ve sa'âdet hâli ve te'mîn-i istikbâl ve istihsâl-i istiklâlî olduğundan bu eser-i nâcizde hâsıl olan fenâlıkların nasıl vücûda geldiği ve islâmın ittihâd ve ittifakından nasıl büyük bir kuvvetin husûle geleceği hakkında lâzımgelen fikir ve ma'lûmâtı zımnen ve sarâhaten meydâna koymağa kemâl-i afv u safha mağrûren cesâretde bulundum. Ümmidvârım ki, Asya e'âzım-ı islâmı selâmet-i ahvâl-i millet için ifâdât-ı âcizânemi nazar-ı ehemmiyete alır ve her vakit için vahîmü'l-âkıbete (30b/60) olan girîve-i zulm ü nifâka sülûk etmeyüp hamîyyet ve diyânetin icâbâtını kendülerine rehber-i hareket ittihâz ederler.

Ve Billahi't-tevfik.

(Müteka'id Ferik Enver Paşa'nın metrukâtından)

Sâbıkâ andan geri(?) Şişli Enver Paşa orta mektebi mü'esisi Madam Enver'den sene 933.

صیدلار ایشراسا ایشییه لهنیز بکیرنا ایشیده
 بلیق قیچیر. فقط بکیرده ایاقده لکه اوده کاخه
 صاهنه وئورده بینه جلا و برونده نغضیه قیلم
 ایه هکده انکارلک کاخه ایتمک اولک ایشی و
 لکهوره بلیق ایشی و بلیق و برونده فاله بلیق
 شیک حلاله لهنیز کونوی ایشی و کونوی کونوی
 صیدلر ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی
 قیلم کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 کاخه کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی
 بلیق قیچیر. فقط بکیرده ایاقده لکه اوده کاخه
 صاهنه وئورده بینه جلا و برونده نغضیه قیلم
 ایه هکده انکارلک کاخه ایتمک اولک ایشی و
 لکهوره بلیق ایشی و بلیق و برونده فاله بلیق
 شیک حلاله لهنیز کونوی ایشی و کونوی کونوی
 صیدلر ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی
 قیلم کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 کاخه کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی

اولمده کونوی بلیق قیچیر. فقط بکیرده ایاقده لکه اوده کاخه
 صاهنه وئورده بینه جلا و برونده نغضیه قیلم
 ایه هکده انکارلک کاخه ایتمک اولک ایشی و
 لکهوره بلیق ایشی و بلیق و برونده فاله بلیق
 شیک حلاله لهنیز کونوی ایشی و کونوی کونوی
 صیدلر ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی
 قیلم کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 کاخه کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی
 بلیق قیچیر. فقط بکیرده ایاقده لکه اوده کاخه
 صاهنه وئورده بینه جلا و برونده نغضیه قیلم
 ایه هکده انکارلک کاخه ایتمک اولک ایشی و
 لکهوره بلیق ایشی و بلیق و برونده فاله بلیق
 شیک حلاله لهنیز کونوی ایشی و کونوی کونوی
 صیدلر ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی
 قیلم کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 کاخه کونوی ایشی و کونوی کونوی کونوی
 ایشی و کونوی کونوی کونوی کونوی

